

FELSEFE TARİHİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER : 1

NICOLAI HARTMANN'IN «PROBLEMLER TARİHİ»
GÖRÜŞÜ

Macit Gökberk

Nicolai Hartmann (1882-1950) felsefe tarihinin ne olduğu, felsefenin özü ile sıkı sıkıya ilgili olan tarihinin ne bakımdan, nasıl işlenmesi gerektiği konusundaki düşüncelerini, ilkin Prusya Bilimler Akademisi yayınları arasında çıkan «Der philosophische Gedanke und seine Geschichte» («Felsefî Düşünce ve Tarihi») adlı incelemesinde¹ derlitoplu olarak göstermiştir. Bu inceleme Nicolai Hartmann'ın felsefe tarihi yazarlığında eşsiz bir başarı sayılan 19. yüzyıl sonlarındaki büyük felsefe tarihleri ile bir tartışmasıdır.²

Felsefe tarihinin bu «klâsik dönemi» neyi başarmıştı? Ortaya koyduğu yapıt ne biçim bir şeydi? Nicolai Hartmann'a göre, günümüzde felsefe tarihinin «klâsiklerine» karşı bir şüphe uyanmıştır. Büyük bir çalışkanlığın ürünü olan, her biri birkaç cilt

¹ Nicolai Hartmann : Der philosophische Gedanke und seine Geschichte. Aus den Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1936. Phil.-Hist. Klasse. Nr. 5), Berlin 1936. (Makalenin içinde verilen sayfa numaraları bu eserle ilgilidir).

² Johann Eduard Erdmann, August Brandis, Heinrich Ritter, Karl Prantl, Eduard Zeller, Kuno Fischer, Wilhelm Windelband v.b. nin klâsikleşmiş denebilecek eserleri düşünülün. (s. 7).

tutan bu eserlerde felsefî düşüncenin geçmişinin, oluşunun iyice belirtildiğine, sağlam olarak bilinip saklandığına — yüzyılımızın başlarında olduğu gibi — artık inanılmamaktadır. Felsefe tarihi, öğretim konusu olarak da, araştırma alanı olarak da, günümüzün bir kaygısı olmuştur. Demek ki, Hegel'den hız alınarak hemen onun ölümünden sonra başlamış olan felsefenin gelişme tablosunu çizmek denemeleri amaçlarına ulaşamamışlardır.

Bu başarısızlığın nedenini Nicolai Hartmann sözü geçen felsefe tarihi araştırmalarının ana tutumunda bulur. Bu çalışmalar bu tutumları ile sonunda ortaya sadece bir yığın görüş ve anlayışın relativisini sermişlerdir. Felsefe tarihi içinde bir yönelim arayan bir kimsenin karşısına, bu felsefe tarihlerinde yapıldığı gibi, sistem ve öğretilerin sonsuz bir çokluğu çıkarılırsa, bu kimse doğru yolu bulamadıktan başka umutsuzluğa da düşmüş olur.

Bu böyle olmuştur, çünkü felsefe tarihinin bu klâsik yazarları, başlıca, düşünceleri, öğretileri, görüşleri ve sistemleri ele almışlardır. Her düşünürde hep şunu soruyorlardı: «Ne öğretti, gerçekten gözönünde bulundurduğu neydi, ne gibi bütüncü bir görüşe varmak istiyordu?», «Neyi gördü, neyi kavradı, neyi bildi, geriye ne gibi kazançlar bıraktı?» diye sormuyorlardı. Gerçi bu tutumda yer yer birtakım kalıcı olan kavrayışlar da (Einsichten) belirtilmiştir. Sonra: felsefe tarihinin bu büyük ustalarının filozofların düşünce yapılarını yeniden kurmaktan başka bir şey yapmadıkları elbette söylenemez. Onlar bağlantıları, karşıtlıkları, bağlılıkları, yönelim ve eğilimleri, bunların birbirleri üzerindeki etkilerini de işlemişlerdir. Şurada burada eleştirici düşünceleri de eksik değil. Ancak hepsinde göze çarpan: ele aldıkları sistemlerin büyümesine kendilerini kaptırmış olmalarıdır. Bunlar kendi düşüncelerini, inceledikleri büyük düşünürün tutsağı yaparak özgürlüklerinden olmuşlardır. Bir sistem için tutarlı olmayan her düşünce gözlerinde uygunsuzdur, tarihe bile aykırıdır, dolayısıyla reddedilir. Böyle bir felsefe tarihçiliği de, ancak dünya tasavvurları ile sistemlerin bir sıralanmasını ortaya koyabilirdi.

Ama sistemler dediğimiz de, önceden plânlaştırılmış anlayışların ürünleridir; dolayısıyla — diyor Nicolai Hartmann — aslında felsefenin yanılmalarıdır. Sistemler felsefede gelip geçici olan, hiç olmazsa şüpheli sayılabilecek şeylerdir. Sistem biçiminde bize anlatılanlar, insanın bilgilerinin değil, yanılmalarının tarihidir. Böyle anlaşılmalı ve anlatılan bir felsefe tarihi de bilimin gü-

venilir gidişinden yoksundur, Kant'ın dediği gibi «el yordamı ile etrafi bir yoklamadır.»

Nicolai Hartmann'a göre felsefe tarihindeki bu tutum yeni değildir; ta Antik Çağdaki Doksograflar ile açımlyıcılara (Kommentatoren) kadar geri giden felsefe karşısında popüler bir davranıştan doğmuştur. Önce göze çarpıcı, gürültülü ve renkli olan, üzerinde durulup konuşulan, üne ulaşmış olan gösterilmek istenmiştir. Bu gibi şeyler de, problemler üzerindeki sessiz sedasız, sonuçlarında gösterişsiz olan çalışmalarda değil de, sanılardan kurulu öğretilerde, dünya görüşlerinde, sistemlerde bulunabilir. Çeşitli zamanlarda düşüncenin göz kamaştırıcı yapılarına, sırf bu yapıların kendileri için, coşkulu bir ilgi duyulmuştur. Pek çok da metafizik ihtiyacı ya da gerçekten kaçmak, kimi zaman da düşünmede sensation'a kaymak, serüvene atılmak ağır basmıştır. Bu çeşitten motifler arasında dünya bilmecesini çözülmüş görmeği istemek, insanoglu için öylesine tabii ki, bu motifin çağların akışı içinde boyuna sürüp gitmesine hiç de şaşmamalıdır. İşte, Nicolai Hartmann'a göre, çağdaş felsefe tarihçiliği de bütün bunların büyümesine kapılmıştır.

Felsefe tarihinde dünya görüşleri ile sistemleri yanyana ya da arka arkaya dizmek yerine, Nicolai Hartmann felsefenin *problemleri* üzerine eğilmeği, bunlar üzerindeki uğraşmalarda elde edilen *kazançları* belirtmeği öne sürer. Zaten felsefe tarihi boyunca sistem düşüncesi yanında bir de problem düşüncesini buluruz. Bu iki ayrı düşünce de iki ayrı tutuma dayanır. Bu tutumların özelliklerini Nicolai Hartmann, «doğruluk» kavramı bakımından, şöyle belirtiyor: Hayatta bilgi dediğimiz, bilme ile yanılmanın bir katışığıdır. Doğru'nun dolaysız olan bir ölçütü elimizde yok. Doğru, ancak bilgimiz ile tanıdığımız bir şeydir; obje ile aramızda bilgimizin aracılığı ile kurduğumuz bir ilintidir. Onun için «doğru» dolaşık bir yoldan yürür: doğru olduğunu objede tanıtlaması gerekir. Ama hayatta insan bu tanıtlamayı çoğu zaman bekleyemez: vakitsiz davranıp birleştirir, bütünler; denetlenmemiş ürünleri doğruluk sayar. Bilimler de bundan büsbütün kurtulmuş değildirler: bilimlerde teoriler doğar, üzerlerinde tartışılır, sonunda bırakılırlar. Zaman boyunca bilimler kendilerini düzelterek ilerlerler; doğruluğunu tamtlayabilen bilgi sürüp gider.

Felsefede bu bakımdan durum çok daha güçtür. Çünkü fel-

sefe, özü gereği, bütüne, son olana, ilkeye, demek ki sınırlı bilgi ile en az kavranabilene yönelir. Bundan dolayı da felsefe, öteden beri, hep bütünlemeğe, yapıntı (construction) ve fantaziye kaçmıştır. Yapıntılı düşünceye de, en çok, içlerine girilemeyen konular yüzünden sürüklenilir. Felsefedeki düşünürlerin daha çoğu, kafalarında önceden kurdukları dünya tasarımlarından kalkmışlar, objelerini bu tasarım bağlantıları içine zorlayarak yerleştirmişlerdir. İşte böyle kurulmuş olan düşünce yapıları felsefe sistemleridir. Felsefe sistemleri problemlerin güçlüklerini yenmeden önce bir bütün kurarlar; problemler üzerinde bu bütün bakımından bir yargıya varırlar.

Ama felsefede, bu yapıntı yanında, hep bir başka tutum da olagelmıştır: Bu türlü çalışma problemlere yönelir; onları çözümler, araştırır; onların içine girer; hiç bir şeyi tanıtsız bırakmamağa uğraşır. Gerçi bu problemler üzerinde durup düşünmeyi kimi sistem kurucularında da bulabiliriz. Ancak, çağlar boyunca bu iki tip düşünürü birbirinden kolayca da ayırdedebiliriz. Sistem düşünürleri çoğunlukta dırlar: İlkçağ'da Plotinos ile Proklos, Ortaçağ'da bütün Skolastikler, Yeniçağ'da Giordano Bruno, Wolff, Fichte, Schelling, Hegel, bunların hepsi sistemcidirler. Bunların karşısında problem düşünürleri pek azdır: Platon, Aristoteles, Descartes, Leibniz, Kant problem düşünürleri grubunda yer alırlar. Bunlar düşüncelerini bir sistem içine yerleştirmeyiz ya da düşünceleri boyuna sistemin dışına taşar.

Bu düşünüşlerden ilki *sistemin tutarlığına* bağlı kalır; bu tutarlığı ne olursa olsun yürütmek ister. Bu tutumda esas: problemlerin içine girmek değil, uygunluktur. Bu yüzden de problemleri zorlamadan olamaz; zorlanmış çözümleri ortaya koymaktan kaçınamaz. Problemler sisteme ayak uyduramıyorlarsa, bunları reddetmeğe, bunların yanlış konulmuş sorular olduğunu söylemeğe varır.

Öteki düşünüş ise *problemin tutarlığına* bakar. Önceden karar vermez; her şeyin dönüp dolaşıp varacağı bir dünya tablosunu önceden çizmez ya da böyle bir tasarımı her zaman yeniden gözden geçirmeğe hazır bulunur. İlkelerini kendisi bulup ileri sürmez, bunları arar. Hazır bulduğu ya da karşılaştığı problemleri çıkış-noktası yapar. Yapmak istediği: *problemleri çözmektir*. Çözemezse aramakta direnir; hesaba sığmıyor diye hiç bir problemi reddetmez; üzerlerinde durup kalır ve problemler kendisini

nereye götürüyorlarsa, o yola girer. Problemlerin tutarlığı, geliştirdiği düşünce yapısını düzeltmeğe onu boyuna zorlar. Bu yüzden — sistem açısından görüldükte — bu düşünüş hep «tutarsız» görünür. Bu iki düşünüşün yollarını birbirinden kesin olarak ayıran şu sorudur: «Düşünmede esas olan düşünce yapısının birliği midir, yoksa bilgi midir?». Buradaki ayrılış, gerçekte, felsefedeki tutum bakımından bir ayrılmadır: Sistem düşüncesinde gözönünde bulundurulmuş, bir görüş açısının savunulması ve tanıtılmasıdır. Problem düşüncesinde ise *kesin bilgi* ve *doğru'yu* elde etmeğe çalışmak esastır. Bu yüzden de sistem düşüncesinin ortaya koyduğu, zamanla sınırlı, çabuk solup giden bir yapı olur. Buna karşılık, problem düşüncesinin elde ettiği, bilgi bakımından sürekli olan bir kazançtır; zaman üstü bir şeydir. Dolaşısıyla — hiç olmazsa ilkece bu böyledir — sistemler değişirler; bunlar düşüncenin iskambilden evleridir; küçücük bir sarsıntı ile yıkılıp giderler. Oysa problemleri araştırmada varılan kavrayışlar (Einsichten) kalıcıdır; sistemler gelip geçerken bunlar kalırlar; sistemler yıkılırken birlikte sürüklenmezler. Onun için, *problemlerde ilerleyen bilginin sürekli gidişini* buluruz.

Bu sürekli gidişi yalnız kavrayışlarda bulmayız, problemlerin kendilerinin de tarihî bir sürekliliği vardır. Her düşünür her problemi ele almış değildir; problemlerin hepsi de baştan beri ortada değildiler. Ama bir problem bir defa bulundu mu, ta gerçekten çözülmüncüye kadar çözüm denemelerinin içinde yer alır. Felsefe problemleri de pek bir derinlere uzandıkları ve öyle kolay kolay çözülemedikleri için, çeşitli kafalardaki ve ayrı ayrı çağlardaki düşünceleri içten birbirlerine bağlarlar.

Sözü geçen bu durumu problem içeriklerinde de (Problemgehalte) bulabiliriz. Bizim «ruh», «iyi», «adalet», «cevher» dediklerimiz, keyfi şeyler, insanın yapmış olduğu şeyler değildir. Bunlar savuşturulamayan, kendilerini boyuna kabule zorlayan, belli bir zamana, belli bir ilgi yönüne bağlı olmayan ana sorunlardır. İnsanın kendi düşüncesinde bulunmayabilir bunlar; bunları bilmemezlikten gelebiliriz; yanlarından sıyrıp geçebiliriz. Ama bununla da bu sorunlar dünyadan çekilmiş olmazlar; yenden ortaya çıkmaları önlenilmiş olmaz. Çünkü dünya böyle. Böyle bir dünyanın içinde yaşamamız, karşımıza bunları çıkarmaktır. İnsan, ilkece, bu sorunlardan kaçamaz, çünkü dünyayı değiştirmek elinde değil.

(???)

Felsefi düşünmedeki iki ana tutumun özelliklerini karşılaştırmalı olarak böylece belirttikten sonra Nicolai Hartmann «Şimdiye kadarki felsefe tarihi kalıcı olan kazançlarla uğraşmış mıdır?» diye sorar (s. 6). Felsefe tarihinde bunun sözü elbette edilmiştir. Ama, bunun dışında, bilgi bakımından varılan kazançların kazanç olarak belirtilip belirtilmediği, bu kazançların sistemlerin gelip geçici olan yönlerinden ayırıldılıp edilmediği sorulabilir. Bunun üzerinde özel olarak durulması, problemlerin yeniden bilinmesi gerekirdi. Ayrıca, problem içerikleri hep ön plânda görünmezler; çoğu zaman düşünürün başka biçimdeki soru sormalarının arkasında gizlenirler; çoğu zaman da kendilerini köşede bucakta — hiç olmazsa sistem bakımından kenar sayılan bir yerde — açığa vururlar. Bunları kavramlar ve terimlerde de bulamayız. Felsefe tarihinde kavram-kurma ve terimler kadar değişken olan şey azdır. Aynı bir terim düşünürden düşünüre anlamını değiştirir. Uzun bir zaman geçince de, düşünürün bu terimle ne demek istediğini yeni baştan kurmak gerekir. Yeniden kurma (reconstruction) işinde ne sistem bağlantılarını göstermek, ne de çağla ilgili görüşleri anlatmak yetiştir. Birincileri ile düşünürün düşünce yapısındaki derine gitmeyen, kısa ömürlü olan unsurlar, ikincileri ile de felsefe öncesi kabuller ve önyargılar elde edilir. Daha derine inebilmek için, sürüp giden problem içeriklerinin *yeniden bilinmesi* (Wiedererkennen) gerektir. Bunun için de insanın bir organı olmalı; bir arayıcı ve araştırmacı olarak insanın kendisi bunların içinde bulunmalı; kısaca: insanın kendisi *sistematik bir düşünür* olmalı. Tarihî çağları anlama organı da, problemler üzerinde çalışma ile gelişebilir. Bu anlamada problemlerin yeniden tanınip bilinmesi söz konusu olduğundan, «tarihî olanı» insan ancak kendi düşüncesinin görgüsü olduğu şeyde anlayabilir. Kendisi filozof olmayan tarihçi de bunu yapamaz. Nitekim matematikçi olmayan matematiğin tarihini yazamaz.

Klâsik felsefe tarihi yazarlığı ile bu genel çerçeveli tartışmadan sonra Nicolai Hartmann, on dokuzuncu yüzyıl sonları ile yirminci yüzyıl başlarının iki büyük felsefe tarihçisi olan *Wilhelm Windelband* (1848-1915) ve *Wilhelm Dilthey* (1833-1911) üzerinde ayrıca durup, bunların felsefe tarihi yazarı olarak felsefe tarihine ne getirmiş olduklarını çözümler.

W. Windelband, zamanında bir «problemler tarihi» programı ile ortaya çıkmıştı. Böyle bir programdan, problemlerin içine

artan bir girişin, kısmî çözümlerin, problem durumundaki kaymaların belirtilmesi ve sonuç olarak da bilginin ilerleyişinin gösterilmesi beklenirdi. Oysa Windelband bunu yapacağına, malzemenin çağlar içinde «alanlara» ya da «bilgi kollarına» bölünüşünü göstermekle yetinmiştir. Düşünürleri sistemlerinin tümü bakımından ele alır gibi, sadece problem gruplarını genişlemesine kesitlere göre incelemiştir. Bu arada problem gruplarının aralarındaki bağlantılar ya kısmen ortadan silinmiş ya da toplu bir bakışla kavranamaz olmuşlardır. Bunun ötesinde de düşüncelerde, öğretilerde, sistem ve ism'lerde durup kalınmıştır. Windelband, düşünce malzemesinin yığını içinden kavrayışların kazançlarını belirtmemiştir, dolayısıyla «problemler tarihi» programını gerçekleştirememiştir. Böylece de, düşünürlerin düşünce çalışmalarındaki problemlerin yeniden tanınıp bilinmesine dayanması gereken gerçek bir problem tarihi yine yazılmamış olarak kalmıştır.

Nicolai Hartmann'a göre, Wilhelm Dilthey ile okulunun «tinsel bilimler» çığır da bu bakımdan bir değişiklik getirmemiştir. Bu çığırda her şey dönüp dolaşıp düşünce akımlarının devrin tarihi ile ilişkili olan yapı bağlantılarına (Strukturzusammenhaenge) varır. Bununla da ilginin ağırlık merkezine inançlar, zevkler, sosyal ilintiler v.b. gibi felsefe-dışı güçler kaydırılmaktadır. Bu tutumda «düşüncenin motifleri» her bakımdan gösterilmiştir: Bir çağın felsefesinin neden belli bir doğrultuya yönelmek zorunda kaldığını, bu felsefenin neye sevip bağlandığı belli düşünceleri geliştirdiğini, neye belli önyargılara bağlı kaldığını anlıyoruz. Ama bilginin gidişinde düşüncenin neler başardığını, eski temel problemleri ne dereceye kadar ele alıp ilerlettiğini ya da değiştirdiğini bu arada öğrenemiyoruz. Bunlar önemsiz sayılıyor. Örneğin Dilthey'in ünlü «Die Jugendgeschichte Hegels» i (Hegelin gençliğinin tarihi) bize Hegel'in hem düşünür olarak kişiliği, hem de zamanının tarihi bakımından pek çok şey öğretmiştir. Ama Hegel neyi «bilmiş», kendi devri ve sonrası ondan ne «öğrenebilmiş», bu bakımdan bize pek az şey öğretmiştir.

Ancak Nicolai Hartmann bununla kültür tarihi anlayışının hakkını inkâr etmeğe varmamakta, kendi sınırları içinde böyle bir tutumu haklı ve zorunlu bulmaktadır. Hattâ felsefe tarihi için — dolayısıyla de olsa — kültür tarihine ihtiyacımız olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü felsefe, her zaman, kökleri kendisinin dışın-

da olan kabuller ve eğilimler tarafından taşınmıştır. Bu yüzden kültür tarihinin motiflerinden vazgeçemeyiz. Bunun gibi klâsik felsefe tarihçiliğinin «sistemleri yeniden kurma» (reconstruction) işinden de vazgeçemeyiz. Ancak, bu çeşitten araştırmaları felsefi bilginin gidişini aramanın tümü ya da ağırlık merkezi yapmağa kalkışırsak, yanılma da başlamış olur.

Çünkü böyle bir tutumla yapılan her incelemede, devir için aktüel olan ağır basacaktır. Bu yüzden de «problemlerin gidişinin kendine göre bir kanunluluğu olabileceğini, her çağda çığır açan düşüncelerin devrimci kavrayışlara dayandığını, bu kavrayışların ilerlemekte olan bir bilgi çalışmasının sürekliliği içinde yer aldıklarını, bu sürekliliğin ortalıktaki kanıların çekişmeleri arkasında gizli gizli yürüdüğünü» böyle bir tutumda elbette göremeyeceğiz.

Bu tutum tek yanlı ama, temelinde «tarihteki olgulara sadık kalmağı istemek» gibi sıhhatli bir eğilim var. Bu eğilime hiç diyecek yok. Ancak, burada «felsefe tarihinin gidişindeki olgular» denince ne anlaşılıyor? Ortalıktaki düşüncelerin renkli bir tablosu mu? Yoksa araştıran düşüncenin objesi ile — dünya, hayat ve insan konuları ile — ciddi bir uğraşı mı? Burada Nicolai Hartmann, tarihî düşüncenin önüne dikilmiş olan üç tane *önyargı* bulur. Engin bir görüşe ulaşmak için bu duvarı yıkmak gerektir.

Birinci önyargı şu : «Bir düşünürün öğrettiği her şey eşit değerlidir». Gerçi bu arada öğretinin kısımları ağırlık bakımından bir şekilde basamaklandırılır; sistemin orta yerinde bulunanla kenarlarında yer alanlar ayırtdedir; orijinal olanla «alınma» olan da gösterilir. Ne var ki, düşüncelerin bilgi değeri bakımından gerçek bir sıralanmasını aramağa yanaşılmaz. Bu yol tehlikeli görülür; bu yola girilirse, tarihî olgulara sadık kalamamaktan korkulur.

İkinci önyargıda Fichte'nin yanlış yorumlanan şu ünlü «ne türlü bir felsefe seçeceğimiz, ne türlü bir insan olduğumuza bağlıdır» sözü gibi düşünülür ve bir filozofun düşünce yapıtı, onun eğilimleri ile istemesinin bir ifadesidir denir. Buna bir de «her insan devrinin bir çocuğudur» görüşü eklenince, düşünce yapılarının pek çok zamana bağlı ve sübjektif oldukları, bundan dolayı da gelip geçici tarihî fenomenler oldukları sanısına varılır. Ama böyle düşünmekle, felsefede her türlü bilme isteğini baştan imkânsız kılan bir kavrama ulaşılır. O zaman da «felsefeyi neden

öğretim konusu yapıyoruz?», «neden yaşayan düşünürler geçmiştekiler ile tartışıyorlar; hattâ onlardan bir şeyler öğrenmeğe kalkıyorlar?» diye sormak pek şüpheli olur.

Üçüncü önyargı ise, sistemlerde önemli olan her yönün felsefenin dışında bir kaynaktan — örneğin zamanın hayatî eğilimlerinden, gizli kabullerden ya da önyargılardan — gelmiş olduğunu sanmak ister. Bu arada bütün güçler akla gelir de, bilginin, problemlerin, dünya ile ilgili bilmecelerin gücü akla gelmez. Bizi dürtüklemiş olan kendi huzursuzluğumuz unutulmuş gibi olur. Elbette felsefe dışı güçler de vardır. Ama felsefede biricik olanlar bunlar değildir; bilginin ilerlemesini sağlayanlar da sadece bunlar değildir. Bunların arasında en önlenemez olanları büyük tarihî güçlerdir: Ortaçağda kilise, Yeniçağda ekonomik, sosyal, faydacı güçler gibi. Bütün öğretimi sistemlerinin hâkim kanılara bağlı oldukları besbellidir. Ama, özellikle çığır açıcı kavrayışlar bu felsefe dışı güçlere karşı savaşıp tutunmak zorundadırlar. Sadece hâkim olan kanılara ayak uydurulacak olursa, o zaman «her devirde, devrin eğilimlerine uygun olan doğrudur» sonucuna varılır ki, bu da bilme ile yanılmanın gerçek anlamlarını ortadan kaldıran yalın bir pragmatizm demektir.

Nicolai Hartmann incelemesine şu soru ile girmişti: «Klâsik felsefe yazarlığı neden hem felsefenin kendisi hem de öğretilmesi bakımından kandırıcı olamamıştır? Neden bir şaşırmağa yol açmıştır?». Yukarda belirtilen düşüncelerine bakarsak, bunun cevabı açıktır: Böyle olmuştur, çünkü ortaya konan bu felsefe tarihi hiç de felsefenin *gerçek* tarihi ile aynı şey değildir. Yazılmış olan şeyler: düşüncelerin, görüşlerin, kanıların, tasarım biçimleri ile bunların engin hayat bağlantılarında köklenmiş olan «motiflerinin» tarihi idi. Bunlar da, insanlar ve çağlar bakımından pek *relatif* olan şeylerin tarihidir. İşte bütün bunların felsefenin gerçek tarihi olduğuna inanılmıştır. Felsefenin tarihini bir bilgi dalının, bir bilimin tarihini yazar gibi yazmak gerekti; oysa felsefe tarihi, din tarihi ya da sanat tarihi gibi yazılmıştır. Onun için *bilginin kendisindeki ilerlemeyi* araştırma pek cılız kalmıştır. Gerçi tarih düşüncesi metodların incelenmesi, yorumlamada boyuna artan bir titizliğe ulaşmak yolunda çok büyük bir çaba göstermiştir. Ancak bu arada insana, tarihçiler felsefenin ne olduğunu bilmiyorlar, felsefede asıl amacın *bilme* olduğunu unutmuşlar gibi geliyor. Oysa «felsefe tarihinin ne olduğu, *felsefeden ne anlaşılmakta* olduğu-

na bağlıdır». On dokuzuncu yüzyılın klâsik felsefe tarihi yazarları da felsefeyi tıpkı Antik Çağda filozofların öğretilerini toplayıp yayınlamış olan Doksograflar gibi anlamışlar; onun için sistem yapıları ile kanılardan kurulmuş öğretileri (Lehrmeinungen) hep felsefenin özü saymışlar; bu anlayışla dikkatlerini başlıca düşünce zenginliklerine, derin görüşlere, orijinal açılara, dünya tasarımlarının tarih içindeki etkilerine yöneltmişlerdir. Bu yüzden de problemlerin tarih boyunca gidişini, büyük düşünürlerin problemlere girişlerini, bunlarla ilgili kavrayış ve kazançları anlamayı eksik bırakmışlardır.

Buna karşılık Nicolai Hartmann, kendi anlayışı olan «*felsefedeki kavrayış ve kazançları*» (die philosophischen Einsichten und Errungenschaften) araştırıp inceleyecek olan bir felsefe tarihini ileri sürer (s. 13). Böyle bir felsefe tarihinin son ereği: düşünürlerin ne düşünmüş, ne sanmış, ne öğretmiş, ne istemiş olduklarını «anlamak» olmayacak, onların ne bilmiş olduklarını «*yeni den bilmek*» (Wiedererkennen) olacaktır. Zaten bilimlerin tarihi, — örneğin tabiat bilimlerinin tarihi — yazılırken hep bu erek gözönünde bulundurulur. Gerçi tabiat bilimleri için kendi tarihleri öyle pek önemli değildir. Bu bilimlerde içten sürekliliği olan bir gidiş var. Bu yüzden tabiat bilimleri kazançlarını tarih boyunca biriktirip bunları ilerleyişlerinde hep değerlendirirler. Positif bilimlerin tarihlerini yazmak gerektiğinde de — bu gereklilik hepsinde aynı ölçüde değil — daima «kavrayışların ilerlemesi» (Fortgang der Einsichten) esas olarak alınır. Felsefenin tarihinde ise başka bir yolda yürünmüştür. Burada kazançları, başarıları, sonradan olsun, bir derleyip toplamaya ihtiyaç duyulmamıştır. Oysa, bilimlerde olduğu gibi, felsefe gelişmesi boyunca kazançlarını biriktirip değerlendiremediğine göre, onun problemleri ile didişirken kazandığı bilgileri sonradan bir derlemeğe çok ihtiyacı vardır. Üstelik, — bilimler ile, hele tabiat bilimleri ile karşılaştırılırsa — felsefenin kendi tarihine *çok derine giden, çok köklü olan* bir ilgisi vardır. Felsefe, gidişinde bilgilerini biteviye biriktiremediğine göre, sistem yıkıntıları altında gömülü kalmış olan kavrayışların bir kazı ile meydana çıkarılması gerekir. Tarih içindeki gelişmesini değerlendirmeden hiç bir bilim vazgeçemez, hele felsefe hiç vazgeçemez. Bugün yaşayanların düşüncelerini, dün yaşamış olanların kazançları üzerine kurmaları da pek tabii olan bir ilintidir. Yalnız bu kuruş, gerçek kazançlar üzerinde yükselmelidir. Bunun için de «kanılar ile motifleri tarihî olarak an-

lamak isteyen) bir felsefe tarihi yerine «bilme ile yanılma bakımından görüşlerimizi olgunlaştıran» bir felsefe tarihi gereklidir (s. 14).

Bu yönden değerlendirilecek bir şeyin olmadığı sanılırsa, felsefede bilginin bir ileri gidişinin (Fortgang) olmadığı da kabul edilmiş olur. Sadece sistemlerin sıralanışı ile çağların ya da ulusların düşünceleşmiş görüşlerine bakılırsa, böyle düşünülmesi tabiidir. Her düşünürün, devrinin görüşleri içinde bulunduğu, bunların dışına çıkamadığı doğrudur. Ancak bir düşünür, günün görüşleriyle tartışırken, bu tartışmasında işleyip belirttiği şey de *kendi* bilgisidir. Çağlarının tarihine bağlı olan düşünürlerin elbette, bu bağlılığın üstüne çıkan kavrayışları da vardır. İşte felsefede bilginin ilerleyişi, bu gibi kavrayışlara dayanır, onlarla beslenir. Felsefe akla gelen her şey üzerine bir takım kanılar ileri sürmek değil de bir bilim ise, onun tarihi de kavrayışların bir sıralanması olacaktır. — 19. yüzyıl felsefe tarihçiliğinin yaptığı biçimde, öğretiler ve sistemler gibi felsefede «felsefî olmayan şeylerin» bir sıralanması olmayacaktır. İşte yeni ödev bu noktadan işe başlamalıdır.

Burada Nicolai Hartmann «ancak, böyle bir ödev gerçekleşebilir mi?» diye sorar. Gerçekleşebilmesi için şunların kabulü şart: felsefe tarihinde gelip geçici olan dünya tasarımları yanında *bilgi bakımından kalıcı olan kazançlar* da vardır; bu kazançların sistemler ile çağların karşıtıllıkları üstünde kalan bağlantıları vardır; düşüncelerdeki bilgi ve yanılmaları ayırdetmek için ardılların (epigon'ların) imkânları vardır — bununla felsefede bir doğruluk ölçütü bulunduğu da kabul edilmiş olur —; tarihçiyi içinde bulunduğu tarihî şartlar dışına çıkaracak, yani onu kendi tarihî görüş ve anlayışına bağlı olmaktan kurtaracak metod vardır.

Buradaki güçlükler, Nicolai Hartmann'a göre, dört soruda toplanabilir :

1. Sistemlerin bir düziye değişmesi içinde bu kadar «doğruluk» var mı?
2. Bu değişmenin arka plânında bir sürekliliği bulabilir miyiz?
3. Felsefe bakımından elimizde sağlam bir «doğruluk» olmadığına göre, felsefenin tarihindeki doğruluk ile yanılmayı ne ile ayıracağız?

4. Her devir ve her tarihçi için doğruluk ile yanılma başka başka değil mi? Bununla da bir relativisme düşülmüş olmuyor mu?

Felsefe tarihini bir «problemler tarihi» olarak işlemek isteyince, ister istemez karşımıza çıkan bu dört soruya Nicolai Hartmann'ın verdiği cevapları şöyle özetleyebiliriz :

1. Bir sürü öğretiyi içindeki doğruluğu aramağa değer mi? Felsefe tarihi sistemlerdeki iskambilden evler gibi yıkılıp giden yanılmaların tarihi olamaz. Bu tarihin içinde felsefeyi gerçek anlamında, «bilgiye çaba» diye alarak doğru bilgiye, doğruluğa ulaşmak istemiş olan büyük düşünürler de var. Sistemlerin başlangıçlarında yalın ve işe yarar olan kavrayışlar ortaya konmuştur. Ancak, sonra bunlar genelleştirilerek ism'lere varılmıştır. Materialism, mekanism, psikolojizm bunun örnekleridir. Yanılma («sınır aşmaları») nda (Grenzüberschreitung) başlamaktadır. O zaman asıl problem örtülüp çarpıklaştırılır. Elden geldiğince tek ilke ile bütün dünyayı açıklamaya kalkışan bütün metafizik öğretilerde durum budur. İdealizm, teleolojizm, pantheizm yukarıdan; materialism, biolojizm ile psikolojizm de aşağıdan açıklayan metafiziklerdir. Bütün bunlar da, metafizik ihtiyacını karşılamak isteyen kestirme yollardır. İmdi bu genellemelerin içine bakabilirsek, doğru olan kavrayışları yeniden bulabiliriz. Yapılacak şey: yanılmalar yumağından doğru'nun ipliklerini birer birer ayırıp çözmektir; doğru'yu eklentisinden, takıntısından ayıklamaktır; bilgi alanında elde edilmiş olan kazançların zincirini belirtmektir. Bu da bir *philosophia perennis*'tir, felsefe yapmanın mekânlar ve zamanlar üstünde kalan birliği ile sürekliliğidir.

2. Bilgideki sürekliliği, sürüp giden bir ilerleme diye değil de, objektif olarak birbirlerine bağlı olanların beraberliklerinin bir sürekliliği diye anlamalıdır. Örneğin Herakleitos ile Parmenides'in «varlığın özünü duyular ile değil de, daha yüksek bir bilgi yetisi ile kavrarız» temel-görüşü, bütün bir felsefe tarihinde sürüp giderek günümüzde Fenomenoloji çağına kadar ulaşmıştır. Oysa bu arada bir yığın sistem aralarında çatışıp birbirlerini çelmişlerdir. Felsefe tarihinde iki türlü gidiş var: bilginin gidişi ile teorilerin (dünya görüşlerinin, sistemlerin) gidişi. Her ikisi de karşıtlar ile yürür. Ancak, teorilerdeki karşıtlık büyük rakkas hareketleri çizer. Bilgiler ise birbirlerine yakındırlar, birbirleriyle uzlaşıp anlaşırlar. Onun için bilgiler artar, sistemler ise yıkılır.

Teorilerde el yordamı ile yürünür; bilginin ise güvenli bir gidişi vardır. Bir yanda bir birikmeyi, bir kaynaşmayı, bir yanda da bir ortaya çıkıp yıkılmayı görürüz.

3. Felsefe tarihinde bilme ile yanılmayı nereden anlayacağız? Ölçüleri var mı bunların? Doğru'nun bir ölçütü yoksa, felsefe tarihinde bir yığın doğru'nun bulunması, bunlar arasında bir bağlantı olması neye yarar? Bu «ölçüt» (Kriterium) sorunu, ta eski Septiklerden beri ortada olan bir problemdir. Tabii, mutlak bir ölçüt yok. Zaten hiç bir bilgi alanında yok, felsefe tarihinde neden olsun? Ama, başka yerlerde olduğu gibi, felsefe tarihinde de kavrayışlar (Einsichten) için relatif olan bir ölçü var. Örneğin sistemlerdeki bütün yapıntılar (construction'lar) bir yanılmadır, denebilir. Sağlam felsefi kavrayışlar yalın niteliktedirler; insanın duygularına aldırış etmezler. İsm'lere kendini kaptırmayan, *felsefe dışı motiflere* saplanmayan, devrin dünya görüşleri bakımından yapılmış felsefelerine iltifat etmeyen araştırmacı, bilginin izleri üzerinde bulunduğuna güvenebilir. Sistemler tarihin bir anlık ürünleridir; çabucak yıkılırlar. Ama içlerindeki kavrayışlar için durum böyle değildir: sistem yıkılınca bunlar kalırlar; yıkıntı altında kalmış olsalar bile, kazılıp yeniden gün ışığına çıkarılabilirler. Bir de: doğru ile yanlış üzerine kararı, tarihin gidişi kendisi verebilir. Ama, tarihin gidişi içinde değerini belli etmek de mutlak bir ölçü değildir. Doğru'nun bir başka belirtisi de: çeşitli bağlantılar içinde ortaya çıkan düşünce unsurlarının birbirlerine uymasındır. Düşüncedeki tutarlık bazan sistemin tutarlığını bozar. Çünkü sistemler belli ön-tezlere, problemler ise istenildiği gibi değiştirilemeyen *fenomenlere* bağlıdırlar. Bu yüzden aynı bir düşünürün kafasında bile çatışmalar olur. Sistem dışına taşmalar da tutarsızlık sayılmak istenir. Sistemler düşünce-nin «deli gömlekleri» dir. Bilginin gücü bunları ikide bir yırtıp atar.

4. Tarihte doğru ile yanılmayı ayırdedebileceğimizi kabul etsek bile, yine de her devir ve her tarihçi doğru ile yanılmayı başka türlü anlamayacak mı? Böyle olunca da, ucu bucağı olmayan bir relativisme düşmüyor muyuz? Buna göre, «düşünülmüş, sanılmış, öğretilmiş olanı» belirtmekle yetinen eski yolda kalmak daha iyi değil mi? Bu sorularda dile gelen güçlükler için şunlar söylenebilir: Her tarihçi, her devir yalnız knedi görüşüne dayan-saydı, böyle düşünmek yerinde olurdu. Ancak felsefe tarihçisi,

içinde sistemlerin boyuna birbirinin yerini aldıkları, ama kavrayışların yavaş yavaş biriktikleri tarihî akışı göz önünde bulundursun, durum büsbütün başka olur. O zaman yargısında kendi kendisine değil, bu tarihî akışın deneylerine dayanmış olur. Tarihin akışı ise, şunu tutunamaz diye silkip atmış, bir başkasını eleştirmenin ateşinde denemiştir. Onun için felsefe tarihinde *bilginin oluşunu* araştırmak, doğru'ya yaklaşmak bakımından çok daha elverişlidir. Gerçi bu da relativismi kaldırmaz, ama yumuşatır.

Felsefe tarihini bir «problemler tarihi» olarak işlemek isteyince, şimdiye kadar ilgilenilen şeylerden büsbütün başka olan şeylere yönelmek gerekecektir. Bu da ödevi hem darlaştırmakta hem de genişletmektedir. Çünkü bütün «öğretilen», bütün «düşünülen» şeyler felsefe bakımından eşdeğerli, önemli ya da özlü değildirler. Örneğin Aristoteles nous'u «dışardan gelme» sayar. Bu görüşte önemli olan, ruhun tanrısal olduğu değil, yüksek görevlerinde bağımsız olduğudur. Bunları ayırmağı bilmelidir. Problemler tarihi için önemli olan, filozofların «bildikleri» dir, «düşündükleri» değildir. Bundan dolayı böyle bir tutumda yapılacak şey: ne gibi problemlerin ele alındığını belirtmek yanında «bilinmiş olanı» yeniden bilmektir. Bu arada çıkış-noktaları pek önemlidir; problemlerin anahtarları bunlarda bulunabilir. Bundan sonra, filozof düşünceleri ile ne gibi güçlükleri yenmiş, geleceğe karşı «yeni» olarak neyi görüp bulmuş, bulgusunu nasıl ve ne diye değerlendirmiş, önemini kavramış mı kavramamış mı? bunlar ışığa çıkarılmalıdır. Bu arada filozofun ne etkisi olmuş — bunun öyle pek bir önemi yoktur.

Sistematik bir düşünürü problemleri düşünen yönü ile ele almalıdır. Gerçek problemler, hep gerçek dünyanın fenomen kadrosu ile ilgilidirler. Birer yapıntı olan sistemler ise, sözde problemlerle yüklüdür; çözümleri de sözde çözümlerdir. Dolayısıyla, bir sistemin başlıca öğretileri içinde felsefe bakımından «özlü» bir şeyin bulunamayacağı az-çok önceden söylenebilir. Buna karşılık, sistem çerçevesinde *tutarsızlıkların* olduğu yerde *orijinal düşüncelerin* bulunması pek mümkündür. Sistemin birliği nerede bozuluyorsa, orada önemli görüşler de olabilir. Örneğin düşüncenin başa çıkamıyacağı bir konu karşısında durup kaldığı, bunu bildiği ve saydığı, yani bilginin başarısızlığa uğramış gibi görüldüğü her yerde böyle bir durumu bulabiliriz. «Bilgisizliği-

ni bilmek), «çıkılmazları — aporia'ları — belirtmek», antinomia'lar ile dialektik kavramların ortaya çıkması bu gibi durumlara işarettir. Büyük düşünürler de, zaten, düşüncelerinin başarısızlığa uğradığı yeri açıkça, cesaretle göstermeleri ile büyüklüklerini belli ederler. Büyük filozofların büyüklükleri göze çarpmayan bir yönlerindedir: problemlerde şaşmadan durup direnmeleri, güçlükleri benimsemeleri, imkânsız olan karşısında kendilerini bilmelerindedir. Bundan dolayı büyük düşünürlere ille de bir sistem tutarlığı yüklemeye kalkışmamalıdır. Bununla onlara iyilik edilmiş olmaz; tersine, canlı kavrayışlarının izleri silinmiş, değerli görüşleri yanlış anlamalara kurban edilmiş, buluşları ile kazançları örtülmüş olur.

İşte, Nicolai Hartmann'a göre, yukarıda başlıcaları anlatılmağa çalışılan ödevleri yerine getirmekle, felsefenin özüne uygun olan yeni bir felsefe tarihi gerçekleştirilebilir. Bu felsefe tarihinin parlaklığına iltifat etmeyerek felsefenin kalıcı değerlerine yönelecektir; sistem tarihlerinin arkasındaki «felsefî bilgilerin tarihini» ışığa çıkaracaktır; felsefe tarihinin bir tüm-tablosunu bu yolla çizmeği deneyecektir. Bilgiler ile de birliği olan bir tablo çizilebilir; çünkü bilgiler, sistemler gibi, birbirleriyle çelişik değildirler. Ancak yanılmanın olduğu yerde çelişme ve şaşkınlık olur.

Böyle bir felsefe tarihi anlayışının artık «tarih» ile hiç bir ilgisi kalmadığını, salt «felsefe» olduğunu söyleyeceklere karşı, felsefe tarihinde oluşanın da felsefenin kendisi olduğu söylenebilir. Böyle bir felsefe tarihinin metodu da kendine göre olacaktır. Esasen metodun nasıl olacağını objenin kendisi belirler. Nicolai Hartmann'ın tasarladığı felsefe tarihinde objeye problemler ile yaklaşılar ve «problemlerde bilinmiş olanı yeniden bilen» bir metod, felsefî bilginin tarih tablosunu açan anahtar olur.